

зв'язки з прислівниками; **B**: асоціативні ряди; **F**: поетична функція; <=>: похідне слово; +: додаткова інформація, коментарії.

«Вижимка» із конкордансу є ядром словникової статті. Нижче проаналізовані словникові статті з лінгвістичних видань обмежені використанням зон словникових статей, що зумовлено вузькоспеціальними виданнями. Можна визначити умовні позначення зон словникових статей з лінгвістичних видань: () – уточнення, надання додаткової інформації читачеві; p. – посилання; V. – скорочення.

...An error (*misquotation*) may not always be noticed, but if it is, there is a real risk of peer-group derision.

...It can be useful to distinguish quotation room catch phrases (p. 178). By the definition, the utterances which fall within both of these categories have impact and are memorable, and most can be traced to a specific source. ... [12, с. 184].

ЦИТАТА, (нім. *Zitat*, від лат. *citare* *приводити, викликати, проголошувати*) дослівно наведений у мовленні уривок якогось тексту чи точно відтворений вислів якоїсь особи. ... [11, с. 784].

Словникова стаття як результат стиснення конкордансу – це метатекст, зміст якого проливає світло на семантику аналізуючого слова, причому з позиції виконавців, які застосували дане слово [8, с. 166-167].

Спільною рисою енциклопедичної статті в українській та англомовній мовах виділяється два взаємозв'язаних значення: 1) мова як певний клас знакових систем; 2) конкретна мова, якою користуються у відповідному соціумі, у відповідний час і у відповідному просторі. При цьому жодне з визначень окремо не є повним. Вони доповнюють, пояснюють один одного у межах визначеної структури словникової статті. Використання методик аплікації словникових статей та стиснення конкордансу дає можливість досліджувати особливості представлення етнічної ментальності шляхом добору слововживань реалій, що є перспективою нашого подальшого дослідження.

Список використаної літератури

1. Бабенко Н. С. Лексикографія і її зв'язь з мовним свідомством (размышления германиста) // Общение. Языковое сознание. Межкультурная коммуникация. Сб.статей / Институт языкознания РАН. – Калуга: КГПУ им. К. Э. Циолковского, 2005. – С. 200-205.
2. Барахоева Ж. М. Типы лексикографической информации в «Словаре лингвистических терминов». Специальность 10.02.01. – русский язык / Автореферат ... канд. филол. наук. – Москва: Московский государственный областной университет, 2003. – 20 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад, і голова, ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
4. Воронцова И. А. Историко-типологическое исследование тезаурусов английского языка. Специальность 10.02.04. – Германские языки. Автореферат дисс. ... канд. филол. наук. – Иваново: Ярославский государственный педагогический университет, 2004. – 21 с.
5. Калибекова Г. А. Проблемы учебной лексикографии / Под ред. В. И. Зиминой. – Нукус: «Каракалпакстан», 1991. – 48 с.
6. Магидова И. М. Современный толковый словарь на пороге XXI века // Словарь в современном мире. Материалы международной школы-семинара Иваново, 14-16 сентября 1999. – Иваново: Издательский центр «Юнона», 2000. – С. 55-57.
7. Мальцева Н. Б. Гиперонимические существительные в метаязыке словарных дефиниций // Словарь в современном мире. Материалы международной школы-семинара Иваново, 14-16 сентября 1999. – Иваново: Издательский центр «Юнона», 2000. – С. 65-67.
8. Основы лингвокультурологии: Учебное пособие / А. Т. Хроленко; Под ред. В. Д. Бондалетова. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 184 с.
9. Погребенко Ю. И. Место и функции цитаты в словаре. На материале британских учебных одноязычных словарей. – М.: Изд-во МГУ, 2005. – 128 с.
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
11. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – К.: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Баана, 2004. – 824 с.
12. Чанышева З. 3. Этнокультурные основания лексической семантики: Монография. – Уфа: РИОБашГУ, 2004. – 256 с.
13. Философский энциклопедический словарь / Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
14. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярэва. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – 688 с.
15. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. – Oxford: Oxford University Press, 2001. – 1422 p.
16. Jack C. Richards, John Platt, Heidi Platt. Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics. – Malaysia: Longman, 1992. – 423 p.
17. The Cambridge Encyclopedia of the English Language // David Crystal. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 489 p.

Мікіна О. Г.

ПРО СЕМАНТИЧНУ ІСТОРІЮ ЛАТИНСЬКОГО ДІЄСЛОВА *DICĒRE*

Дієслова мовлення, що представляють собою одне з найцікавіших лексичних об'єднань у будь-якій мові, неодноразово були об'єктом лінгвістичних досліджень. Проте, незважаючи на існування робіт парадигматичного (на синхронному зрізі), історичного (на матеріалі деяких мов) напрямків, у вивченні дієслів мовлення залишається багато невирішених питань. Одне з таких питань має узагальнюючий характер і знаходиться у площині порівняльно-історичного мовознавства – воно стосується проблеми виникнення і розвитку даного лексико-семантичного об'єднання. Чи можна вважати чинниками еволюції дієслів мовлення (як і будь-якого іншого угруповання) універсальні семантичні закони, які протягом існування людської мови диктують вибір тієї чи іншої лексеми на позначення мовного акту, керують певними семантичними трансформаціями, що вводять лексеми до складу лексико-семантичної групи (далі ЛСГ), або виключають їх і переміщують до інших семантичних угруповань? Чи відстежується в семантичній еволюції така ж чіткість і закономірність, як в еволюції формальній (фонетичній та морфологічній)?

Історія мовознавства, семасіології зокрема, знала різні, часто протилежні відповіді на ці запитання. Авторитет їх авторів є настільки великим (наприклад, М. М. Покровський, який давав позитивну відповідь на подібні запитання, і М. Бреаль, що відкидав семантичну закономірність), що може спонукати сучасних дослідників до приєднання апріорі до тієї чи іншої думки. Єдиний шлях пошуку істини – це робота з емпіричним матеріалом, відстеження фактів семантичних трансформацій. Тут доречні слова В. І. Абаєва: «Шляхи семантичного розвитку слів часто бувають дуже примхливими та звивистими, та це зовсім не означає, що в цій царині панують свавілля та хаос, а отже і те, що етимологіст не повинен зв'язувати себе тут ніякими рамками і обмеженнями. Широке залучення історико-семасіологічного матеріалу із різних мов, цього разу не тільки споріднених, слугує дороговказом серед уявлюваного хаосу семантичних явищ і надає багатьом етимологічним роз'ясненням такої ж переконливості зі значеннєвого боку, яку вони можуть мати з боку формального» [1, с. 296].

Об'єктом цієї статті є одне дієслово мовлення латинської мови, а саме дієслово *dicĕre*, яке за часів Імперії набуло статусу базового із значенням 'говорити' і не змінило його до наших днів в усіх сучасних романських

мовах. Цікаво, чому і як це сталося, чи є в цьому певна закономірність, чи можна вважати семантичну еволюцію даного слова типовою в контексті індоєвропейського мовного масиву.

Латинське *dicere* є незаперечним базовим дієсловом цілої лексико-семантичної групи дієслів мовлення. Воно в усіх своїх значеннях належить тільки до цієї ЛСГ, а значення є такими: 'стверджувати', 'називати', 'призначати', 'обирати', 'обіцяти', 'описувати', 'сповіщати' [4, с. 323; 9, с. 277-278]. Проте перше значення *dicere* – 'говорити' є найбільш загальним, позбавленим жодних диференційних сем. Це доводять приклади з творів латинських авторів, що увійшли в романістику як носії народних мовних тенденцій, – Апулея і Петронія: «*istud mendacium tam uerum est quam siqui uelit dicere magico susurramine amnes agiles reuerti...*» [14, L. 1, III] – «ця вигадка є до такої ж міри правдою, як ніби хтось став би *говорити*, що магічний шепіт повертає назад швидкі річки»; «*deformis praeter spoliati capitis dedecus superciliorum etiam aequalis cum fronte calvities, ut nihil nec facere deceret nec dicere*» [13, CVIII] – «до того ж я був спотворений та спалюваний відсутністю волосся на голові та на бровах, лисих як лоб, так що було непристойно ані щось зробити, ані *казати*».

В основі *dicere* є індоєвропейський корінь **deik-*, що означав 'показувати, вказувати' [12, с. 188]. Е. Бенвеніст, який подає форми, що походять від цієї основи, а саме скр. *diś*, ір. *dis*, лат. *dicō*, гр. *deiknumi* (*δείκνυμι*), вказує на те, що, при повній відповідності форми до праоснови, вихідні лексеми отримали різні значення у різних мовах. Так, грецьке *deiknumi* означає 'вказую', тоді як латинське *dicō* – 'говорю'. Е. Бенвеніст пише: «Якщо збіг індоіранського та грецького дає право розглядати як первинне щодо «говорити» значення «вказувати», то з цього ще не випливає, що перехід від одного до іншого може бути легко відновлений» [2, с. 303]. Утім Е. Бенвеніст намагається дати пояснення виникненню значення 'говорити' в латинській мові. Розглядаючи приклад складеного латинського іменника *iu-dex* 'суддя', він підкреслює в його семантичній структурі «авторитарне вказування». Відсутність відповідного значення у грецької лексеми *deiknumi* Е. Бенвеніст пояснює лише ослабленням самого кореня **deik-* у цій мові. Далі він пише: «Вся історія лат. *dicere* «говорити» виявляє механізм влади: тільки суддя вправі проголошувати справедливість – *dicere ius*». За Е. Бенвеністом, даний індоєвропейський корінь можна визначити як «вказування через беззаперечне слово на те, що повинно мати місце» [2, с. 304]. Про його особливий статус пише Л. Г. Герценберг, який вважає, що **deik-* належав до складної юридичної системи віддаленої протоіндоєвропейської епохи і означав «угоду для запобігання «порушень», імперативний правовий наказ» [3, с. 73].

Таким чином, сема 'вказування', основна у давній лексемі, від початку була пов'язана не тільки з лінгвістичною комунікацією, а й з ритуальним значенням дієслова мовлення. Саме цей статус індоєвропейського кореня зумовив, на нашу думку, його входження до спеціальної лексики в латинській мові. Як зазначають А. Ерну і А. Мейє, у класичній латині ця лексема вживалась у мові релігії та права, наприклад, у таких словосполученнях, як *ius dicere* 'вершити суд', *causam dicere* 'вести справу в суді', *sententiam dicere* 'промовляти, голосувати в сенаті', *multam dicere* 'накладати штраф', *ditem dicere* 'призначати день в трибуналі' і т.д. Проте згодом відбулося ослаблення первинного значення із втратою обов'язкової урочистості у вживанні цього дієслова [8, с. 172]. цьому зв'язку нема підстав погодитись із К. Д. Баком, який заперечує цю тезу і вважає, що не було перехідної стадії між 'вказувати' та 'говорити' [7, с. 125]. Розвиток *dicere* протягом класичного періоду є кращим підтвердженням думки французьких лінгвістів. До речі, в рецензії на роботу К. Д. Бака А. Мейє повертається до обговорення цього питання і вказує, що, дійсно, гіпотези, які стосуються семантичного розвитку лексем праісторичної епохи, важко довести, проте у випадку із вказаним дієсловом це цілком можливо, оскільки його еволюція від 'вказувати' до 'говорити' через мову права простежується в текстах [11, с. 28-29].

Аналіз лексем, що походять від **deik-* в інших індоєвропейських мовах, також дає підстави говорити про реалізацію у їх семантичній структурі вже в історичну епоху складного ритуального (юридичного) потенціалу, закладеного в доісторичну добу. Про правовий статус цих лексем пише В. Порціг, який, окрім латинського *dicere*, називає й інші похідні від **deik-* правовими термінами: оскс. *deikum*, умбр. *teitu*, *deitu*, які також отримали значення 'говорити', гот. *gateihan* 'провіщати', д.-англ. *flon* 'вказувати, провіщати', д.-в.-н. *zīhan* 'звинувачувати' [5, с. 169]. Тут варто згадати підсилювальну форму від латинського *dicere* – дієслово *dicāre*, яке має схожі до германських значення, а саме 'сповіщати, провіщати, проголошувати' [4, с. 323]. До названих лексем можна додати і такі: н. *zeihen* 'звинувачувати', д.-сакс. *aftihan* 'відмовляти', д.-фриз. *tiā* 'показувати, звинувачувати', *īgia* 'звинувачувати'. Вочевидь, усі ці слова мають вказаний ритуальний потенціал, закладений у праісторичні часи, що викликав їх входження до правового вокабуляра. Проте тільки на італійському ґрунті відбулося перетворення подібних лексем на дієслова із значенням 'говорити'. Така трансформація мала місце, окрім латинської, ще в оскській та умбрській мовах, які також належать до італійської групи і є сусідніми до Риму, інші індоєвропейські мови не зазнали такої зміни [10, с. 70].

Таким чином, дієслово *dicere* вважається панроманським і залишається основним базовим із значенням 'говорити'. В. Порціг зазначає, що саме умови використання італійських лексем у сфері права дозволяють зрозуміти, як слово, що означає 'вказувати', отримує значення 'говорити' [5, с. 169]. За словами А. Ерну і А. Мейє, це відбувається через використання лексеми 'вказувати' на «позначення соціальних актів юридичного характеру» [8, с. 174]. Можливо, саме італійські мови потребували появи нового дієслова із значенням 'говорити', тоді як інші індоєвропейські мови або мали для цього вже усталені у використанні лексеми, або обрали для ролі базових із цим значенням інший лексичний матеріал.

Форми сучасних романських дієслів є такими: фр. *dire*, іт. *dire*, ісп. *decir*, порт. *dizer*, рум. *zic* та інші. Романські дієслова, що походять від *dicere*, мають широкий спектр використання. Вони можуть вживатися і в значеннях, подібних до поданих вище латинських, а можуть передавати найширше значення 'говорити', наприклад, французьке *je vous dis*, або іспанське *le digo* – це просто 'я вам кажу'.

Семантична трансформація 'показувати' → 'говорити', яка сталася на італійському ґрунті, може вважатися не випадковою. Є підстави зробити припущення, що вона є типовою, оскільки приклади подібних значеннєвих змін спостерігаються і в інших мовах. Так, красномовним підтвердження цієї тези є серія слов'янських лексем,

що походять від гнізда *kazati*, яку подає словник О. М. Трубачова: болг. *кажа* 'сказати', 'назвати', 'повчати', 'наказати'; макед. *каже* 'сказати, розповісти', 'показати'; д.-рос., рос.-ц. слов. *казати* 'сказати', 'наказувати', 'вказувати', 'показувати', 'вчити, наставляти'; рос. *казать* 'показувати', 'здаватися'; діал. *казать* 'говорити', 'наказувати'; укр. *казати* 'говорити', 'наказувати' і т. д. [6, с. 168-169]. Наочним у цих лексем є поєднання значення 'показувати' із значеннями, що презентують дієслова мовлення, серед яких найбільш часто – 'говорити'. Вихідною семою, представленою в індоєвропейській мові коренем **keǵ-*, є 'показувати, робити знак' [6, с. 169].

Таким чином, історія латинського *dicere* дає підстави вважати його семантичну еволюцію якщо не типовою, то, принаймні, не випадковою для індоєвропейських мов. Розширення аналізу в межах цілої лексико-семантичної групи дасть можливість підтвердити або спростувати тезу про існування семантичних законів, що є рушійною силою при формуванні і розвитку лексичних значень.

Література

1. Абаев В. И. О принципах этимологического исследования // Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – С. 286-307.
2. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов. – М.: Прогресс – Универс, 1995. – 360 с.
3. Герценберг Л. Г. Морфологическая структура слова в древних индоиранских языках. – Л.: Наука, 1972. – 274 с.
4. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. – М.: Русск. яз., 1976. – 1096 с.
5. Порциг В. Членение индоевропейской языковой области. – М.: Прогресс, 1964. – 332 с.
6. Этимологический словарь славянских языков. Праoslavянский лексический фонд. Вып. 9. / Под ред. О. Н. Трубачева. – М.: Наука, 1983. – 197 с.
7. Buck C. D. Words of Speaking and Saying in the Indo-European Languages // The American Journal of Philology. – Baltimore, 1915, Vol. XXXVI, No 141-142. – P. 1-18, 125-154.
8. Ernout A., Meillet A. Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots. – P.: C. Klincksieck, 1959, T. I. – 400 p.
9. Jacob M. F. Lexique étymologique latin-français. – Paris: Delalain frères, s.a. – 1276 p.
10. Meillet A. Esquisse d'une histoire de la langue latine. – P.: Hachette, 1933. – 291 p.
11. Meillet A. Les verbes signifiant «dire» // Bulletin de la Société de linguistique de Paris. – P.: Edouard Champion, 1916, T. XX. – P. 28-31.
12. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Bern: Francke Verlag, 1959, B.I. – 1182 S.
13. <http://www.gmu.edu/departments/fld/CLASSICS/petronius.html>.
14. <http://www.thelatinlibrary.com/apuleius/shtml>.

Миرونчыча О. Ю.

МЕХАНИЗМ РЕКОНСТРУКЦИИ КОНЦЕПТА «МЕЖЛИЧНОСТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ»

Для исследования концепта «межличностные отношения» необходимо иметь понятие о концептуальном узле, в который может войти изучаемая тема. Для этого необходимо определить, что именно стоит за словосочетанием «межличностные отношения» (далее МО) в индивидуальном сознании человека, каким образом происходит его идентификация в социально-психологической и психолингвистической литературе, как организована информация, содержащаяся в значении ЛЕ «отношение» в лингвистических словарях.

Словарная дефиниция описывает свойства языковых единиц, которые можно было бы назвать прототипическими, т. е. определяет ряд признаков присущих определенному предмету, а, значит, определенной ЛЕ. Однако, как справедливо замечает Е. В. Рахилина, «в разных языках прототипическими могут являться разные представители категории, например, прототипический фрукт для американца – апельсин, тогда как для русского, скорее, яблоко» [1, с. 352]. Это значит, что механизм реконструкции концепта МО, использующий метод концептуального моделирования, должен опираться не только на ту семантическую информацию, которая заключена в словарном толковании, но и учитывать тот факт, что «представление о языковом концепте состоит в том, что он объединяет признаки и свойства разного веса» [1, с. 354]. Значит, полное описание сферы МО может быть представлено в виде концептуального узла, понимаемого как синтез понятийных, концептуальных систем психологии, социологии и лингвистической семантики. Следовательно, реконструкция концепта МО будет происходить на основе объединения знаний МО 1) в социально-психологическом аспекте и 2) на основе словарного толкования.

В процессе исследования МО в социально-психологическом аспекте нами установлено, что межличностные отношения – это специфический вид отношений, возникающий между людьми как на основе эмоциональных контактов, так и на основе совместной деятельности. Существует два слоя межличностных отношений: субъективный – это внутреннее отражение участниками взаимоотношений в виде мыслей, чувств – и объективный – это видимая сторона взаимоотношений, в которые люди вступают в процессе жизнедеятельности. МО осуществляются, проявляются и формируются в процессе общения – такой форме взаимодействия, при которой происходит установление и развитие контактов между людьми. При этом субъективный мир одного человека раскрывается для другого, который, в свою очередь, трансформирует полученную информацию в соответствии с особенностями своих взглядов, интересов, индивидуального опыта и восприятия.

Механизм реконструкции концепта МО не исчерпывается знанием темы МО только в социально-психологическом аспекте. Следующий этап воссоздания концепта МО может быть осуществлен за счет его рассмотрения в лингвистическом аспекте и, прежде всего, за счет идентификации тематического слова «отношение» на основе словарной дефиниции. В дальнейшем, реконструкция концепта МО может быть продолжена за счет проведения анализа на синтагматической оси – тематическое слово в контексте, с целью извлечения ЛЕ – коррелятов, которые тоже связаны с концептом темы МО. Подобный синтез концептуальных систем психологии, социологии и лингвистической семантики способствует репрезентации концепта МО как целостного образа.

Словарное толкование дает систему, парадигму значений и выступает в качестве семантической, структурной формулы, позволяющей определить семный состав ЛЕ, изучить сложение, композицию смыслов в рамках минимального контекста – синтагмы, а также проследить каким образом компоненты смысла разворачиваются в сценарий [2, с. 16].